

POLOŽAJ HRVATSKIH NOGOMETNIH KLUBOVA U JUGOSLAVENSKOJ NOGOMETNOJ LIGI NA PRIMJERU DINAMA I HAJDUKA

Tokić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Kinesiology / Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:117:486373>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#) / [Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Kinesiology, University of Zagreb - KIFoREP](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KINEZIOLOŠKI FAKULTET**

Marija Tokić

**POLOŽAJ HRVATSKIH NOGOMETNIH
KLUBOVA U JUGOSLAVENSKOJ
NOGOMETNOJ LIGI NA PRIMJERU DINAMA I
HAJDUKA**

diplomski rad

Zagreb, lipanj, 2023.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

DIPLOMSKI RAD

Sveučilište u Zagrebu

Kineziološki fakultet

Horvaćanski zavoj 15, 10000 Zagreb, Hrvatska

Naziv studija: Kineziologija; **smjer:** Kineziologija u edukaciji i kineziološkoj rekreaciji

Vrsta studija: sveučilišni

Razina kvalifikacije: integrirani prijediplomski i diplomski studij

Studij za stjecanje akademskog naziva: Sveučilišna magistra kineziologije u edukaciji i kineziološkoj rekreaciji

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Kineziologija

Vrsta rada: Znanstveno-istraživački rad

Tema rada: je prihvaćena od strane Povjerenstva za diplomske radove Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u akademskoj godini 2021./2022. dana 13 svibanj, 2022

Mentor: Pomoć pri izradi: izv. prof. dr. sc. Dario Škegro

Položaj hrvatskih nogometnih klubova u jugoslavenskoj nogometnoj ligi na primjeru Dinama i Hajduka

Marija Tokić, 0034077590

Sastav Povjerenstva za ocjenu i obranu diplomskog rada i diplomskog ispita:

1. izv. prof. dr. sc. <i>Dario Škegro</i>	Predsjednik mentor
2. doc. dr. sc. <i>Zrinko Čustonja</i>	član
3. izv. prof. dr. sc. <i>Sunčica Bartoluci</i>	član
4. izv. prof. dr. sc. <i>Sanela Škorić</i>	zamjena člana

Broj etičkog odobrenja:

Rad je u tiskanom i elektroničkom (pdf format) obliku pohranjen u Knjižnici Kineziološkog fakulteta, Horvaćanski zavoj 15, Zagreb

BASIC DOCUMENTATION CARD

GRADUATE

University of Zagreb

Faculty of Kinesiology

Horvacanski zavoј 15, 10000 Zagreb, Croatia

Title of study program: Kinesiology; course Kinesiology in Education and Kinesiological recreation

Type of program: University

Level of qualification: Integrated undergraduate and graduate

Acquired title: University Master of Kinesiology in Education and Kinesiological recreation

Scientific area: Social sciences

Scientific field: Kinesiology

Type of thesis: Scientific research

Master thesis: has been accepted by the Committee for Graduation Theses of the Faculty of Kinesiology of the University of Zagreb in the academic year 2021./2022. on May 13, 2022.

Mentor: PhD, assistant prof. Dario Škegro,

Technical support:

Position of Croatian football clubs

in the Yugoslav football league on the example of Dinamo and Hajduk

Marija Tokić, 0034077590

Thesis defence committee:

1. <i>Dario Škegro</i> , PhD, Associate Prof	chairperson-supervisor
2. Zrinko Čustonja, PhD, assistant prof	member
3. Sunčica Bartoluci, PhD, Associate Prof.	member
4. Sanela Škorić, associate professor, PhD.	substitute member

Ethics approval number:

Printed and electronic (pdf format) version of thesis is deposited in Library of the Faculty of Kinesiology,
Horvacanski zavoј 15, Zagreb

Ovim potpisima se potvrđuje da je ovo završena verzija diplomskog rada koja je obranjena pred Povjerenstvom, s unesenim korekcijama koje je Povjerenstvo zahtijevalo na obrani te da je ova tiskana verzija istovjetna elektroničkoj verziji predanoj u Knjižnici.

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Dario Škegro

Student:

Marija Tokić

POLOŽAJ HRVATSKIH NOGOMETNIH KLUBOVA U JUGOSLAVENSKOJ NOGOMETNOJ LIGI NA PRIMJERU DINAMA I HAJDUKA

Sažetak

Predmet ovog rada je položaj hrvatskih nogometnih klubova u jugoslavenskoj nogometnoj ligi. Politika i nogomet oduvijek su snažno povezani. Nogomet je kao najpopularniji sport na svijetu, u povijesti često korišten za promoviranje političkih ideologija. U radu je promatrano razdoblje Jugoslavije, a glavni cilj ovog rada je, pomoću različitih metoda istraživanja, dokazati nepovoljan položaj hrvatskog naroda i hrvatskog sporta (nogometa) u to vrijeme. Naglasak je stavljen na klubove Dinamo i Hajduk i na njihovom primjeru će se prikazati utjecaj politike na nogomet. Osim za nogomet i nogometaše, osnivanje navijačkih skupina tada ima veliki politički značaj, a u radu se govori upravo o skupinama dvaju najvećih hrvatskih klubova. Početak rata i neodigrana utakmica između Dinama i Crvene zvezde 1990. godine jedan je od niza događaja koji su obilježili raspad Jugoslavije, a koji je također obrađen u radu.

Ključne riječi: nogomet, politika, Jugoslavija, Dinamo, Hajduk, navijači

THE POSITION OF CROATIAN FOOTBALL CLUBS IN THE YUGOSLAVAN FOOTBALL LEAGUE FOR THE EXAMPLE OF DINAMO AND HAJDUK

Abstract

The subject of this paper is the position of Croatian football clubs in the Yugoslav football league. Politics and football have always been strongly connected. Football, as the most popular sport in the world, has historically been used to promote political ideology. The paper examines the period of Yugoslavia, and the main goal of this paper is, using various research methods, to prove the unfavorable position of the Croatian people and Croatian sports at that time. Emphasis is placed on the clubs Dinamo and Hajduk, and their example will show the influence of politics on football at that time. In addition to football and football players, the establishment of fan groups then has great political significance, and the paper discusses the groups of the two largest Croatian clubs. The beginning of the war and the unplayed match between Dinamo and Crvena Zveda in 1990 are some of the events that marked the breakup of Yugoslavia.

Key words: football, politics, Yugoslavia, Dinamo, Hajduk, fans/supporters

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. CILJEVI I HIPOTEZE	3
3. METODE ISTRAŽIVANJA	4
4. SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA	5
4.1. Položaj Hrvata u SFRJ.....	6
5. NOGOMET U JUGOSLAVIJI.....	9
5.1. Nogometni klub Dinamo	10
5.2. Hrvatski nogometni klub Hajduk.....	14
6. HRVATSKO PROLJEĆE I NOGOMET.....	16
6.1. Dinamo u razdoblju nakon Hrvatskog proljeća.	19
6.2. Hajduk u razdoblju nakon Hrvatskog proljeća.	22
7. POLITIČKI ZNAČAJ NAVIJAČKIH SKUPINA	24
7.1. Bad Blue Boys	24
7.2. Torcida.....	26
7.2.1. Operacija „Stadion“ – primjer negativnog djelovanja represivnog aparata.....	29
8. NEODIGRANA UTAKMICA 13.05.1990.	32
9. ZAKLJUČAK	33
10. LITERATURA	35
11. POPIS SLIKA	38

1. UVOD

Nogomet kakav poznajemo danas nastao je u 19. stoljeću u Engleskoj. Upravo na tom području i u to vrijeme odigrana je prva nogometna utakmica. Od onda se nogomet širi velikom brzinom i ubrzo se pojavljuje u ostalim dijelovima Europe. Ipak, sami začetci igara s loptom postavili su brojni narodi još za vrijeme Staroga vijeka (Kinezi, Grci, Rimljani...) igrajući mnoge igre loptanja nogom slične današnjem nogometu. To dokazuje da igre loptom imaju dugu povijest razvoja koja je iznimno značajna za moderan nogomet kakav poznajemo danas.

Nogomet se u Hrvatskoj igra već tijekom 1880-ih godina kada su uglavnom britanski građani u različitim gradovima Hrvatske (Zadar, Trogir, Županja...) igrali ovu igru bez sudjelovanja naših građana. Ono što je zanimljivo je da riječ nogomet nije postojala, nego se tada koristila riječ football, kako su Englezi i nazvali ovu igru. Najznačajniji utjecaj na razvoj nogometa u Hrvatskoj imao je Franjo Bučar. On je preko novina uputio poziv za sve zainteresirane koji žele početi učiti football da se jave u društvo Hrvatski sokol, a upravo on je bio taj koji ga podučavao. Godine 1903. u Zagrebu se osnivaju prvi hrvatski nogometni klubovi i time dolazi do začetka razvoja ovog sporta u Hrvatskoj (Radan, 1970).

Politika nekada, kao i danas, ima veliki značaj za državu, cijelo društvo i sve njegove dijelove. U prošlosti je politika imala posebno veliki značaj za sve segmente društva pa tako i za nogomet. U ovom radu je u središtu razdoblje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, doba kada je nogomet osim igre s loptom služio za prikrivenu nacionalnu političku opredijeljenost. Kroz nogomet se može shvatiti što se događalo na današnjim prostorima u 20. stoljeću, a to dovoljno govori o tijesnoj povezanosti politike i nogometa u to vrijeme.

Položaj hrvatskih nogometnih klubova u jugoslavenskoj nogometnoj ligi tema je ovog rada. Glavni cilj rada je dokazati nepovoljan položaj hrvatskog sporta, osobito nogometa ali i naroda za vrijeme Jugoslavije. Nakon poglavlja u kojima će se detaljnije pisati o ciljevima rada, slijedi dio o metodama istraživanja koje su korištene u njegovoj izradi. Nakon tih uvodnih odlomaka, slijedi glavni dio ovog istraživačkog rada.

Na početku se nalazi poglavlje koje govori generalno o stanju u Jugoslaviji i položaju Hrvata u to doba. Nakon toga slijedi dio koji prikazuje razvoj i stanje sporta u to vrijeme, a s obzirom na temu rada, u središtu istraživanja biti će nogomet. Analiza položaja hrvatskih nogometnih klubova u jugoslavenskoj nogometnoj ligi biti će prikazana na primjeru dva najveća hrvatska kluba, Dinama i Hajduka. Dio rada odnosi se i na najveći uspjeh Dinama u europskim natjecanjima, osvajanje Kupa velesajamskih gradova kao jednog od najstarijih europskih

nogometnih natjecanja u Europi. Slijedi dio u kojem će se govoriti o Hrvatskom proljeću, velikom nacionalnom pokretu koji je imao ogroman značaj za hrvatsku povijest i njeno kasnije osamostaljenje, a veliki klubovi Dinamo i Hajduk imali su svoje “proljeće“. Politički značaj navijačkih skupina i osnivanje dvije najveće sljedeći su dio o kojem će se govoriti. Istraživački dio rada se završava odlomkom u kojem se govori o neodigranoj utakmici 1990. godine, početku rata i raspadu Jugoslavije.

2. CILJEVI I HIPOTEZE

Glavni cilj ovog istraživačkog rada je prikazati primjere koji oslikavaju stanje hrvatskih nogometnih klubova u jugoslavenskoj nogometnoj ligi i pokazati kakav je utjecaj imala tadašnja politika na nogomet. Osim stanja nogometa kroz pojedine primjere, promatra se i položaj hrvatskog naroda kao i sporta generalno. Na pojedinim primjerima dva najveća hrvatska kluba Dinama i Hajduka ali i kroz druge primjere, kroz rad se daje pregled hrvatskog nogometa u vrijeme Jugoslavije. Osim društveno-političkog aspekta u radu će biti prikazani i najvažniji rezultatski uspjesi navedenih klubova. Obradit će se i pojedini primjeri otpora Dinama ili Hajduka vlasti i utjecaj politike na hrvatski nogomet u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Kroz pojedine primjere bit će analizirano i djelovanje navijačkih skupina u navedenom razdoblju te njihov politički značaj.

Temeljem navedenog cilja rada formulirane su sljedeće hipoteze:

H1: Postoje primjeri povezanosti politike i nogometa za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

H2: Hrvatski nogometni klubovi Dinamo i Hajduk bili su predmetom povezanosti politike i nogometa.

3. METODE ISTRAŽIVANJA

Metode istraživanja koje su korištene u izradi ovog rada temelje se na proučavanju različitih (uglavnom pisanih) izvora, a to su:

- **deskriptivna metoda** – metoda proučavanja i opisivanja. Prikupljanje i proučavanje podataka i informacija vezanih uz nogomet, politiku, razdoblje Jugoslavije, kao i opisivanje prikazanih podataka.
- **induktivna i deduktivna metoda** – koristi se u cilju donošenja određenih zaključaka na temelju proučavanja izvora. Primjerice dokazivanje nepovoljnog položaja hrvatskog naroda i sporta u vrijeme Jugoslavije.
- **metoda analize, sinteze** – za analiziranje, otkrivanje, uočavanje određenih bitnih činjenica, faktora i karakteristika koje su vezane za položaj hrvatskih nogometnih klubova u jugoslavenskoj nogometnoj ligi.
- **metoda proučavanja literature** – proučavanje, pronalaženje i korištenje literature i drugih izvora pri izradi ovog rada.

4. SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

Izborima iz studenoga 1945. ustanovljena je Ustavotvorna skupština koja je donijela prvi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije 31. siječnja 1946. godine. Ustavom je potvrđeno novo državno republičko federalno uređenje te je država razdijeljena na šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija i Makedonija) i dvije autonomne pokrajine u sklopu Srbije (Vojvodina i Kosovo). U sklopu Druge Jugoslavije osnovana je Narodna Republika Hrvatska koja je dobila vlastiti republički Ustav 18. siječnja 1947. Ustav 1963. mijenja naziv u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

Tijekom Domovinskog rata i raspadom Jugoslavije Srbija i Crna Gora stvaraju Saveznu Republiku Jugoslaviju 1992., a 2003. odustaju od imena Jugoslavija. (Tolić, 2021).

Prema popisu stanovništva koji je objavljen 15. ožujka 1948. godine Jugoslavija je imala 15.772.098 stanovnika. Hrvati su činili 24%, Srbi 41,5%, Bošnjaci 5,1%, Slovenci 9% i ostali kojima su pripadali Albanci, Makedonci, Crnogorci, Mađari, Turci i sl. Nešto više od 20 godina kasnije u četvrtom popisu stanovništva održanom 1971. godine utvrđen je ukupan broj od 20.522.972 stanovnika. Hrvati su činili 22,1%, Srbi 39,7%, Bošnjaci 8,4%, Slovenci 8,2% i ostali kojima su pripadali Albanci, Makedonci, Crnogorci, Mađari, Turci i sl. Zadnji službeni popis stanovništva Jugoslavije je bio 1991. godine i tada je bilo 23.528.230 stanovnika. Hrvati su činili 19,8%, Srbi 36,3%, Muslimani 10%, Slovenci 7,5% i ostali kojima su pripadali Albanci, Makedonci, Crnogorci, Mađari, Turci i sl. (Wikipedia, 2022). Iz izvora o tri različita popisa stanovništva uočavamo kako se broj stanovnika u Jugoslaviji znatno povećao, dok se postotak Hrvata smanjio najviše u zadnjem popisu stanovništva nakon 1971. O uzrocima iseljavanja Hrvata pisat će se u kasnijim poglavljima. Ipak, valja spomenuti kako u spomenutom razdoblju nije došlo do stagnacije prirasta broja stanovnika samo kod hrvatskog naroda nego se to odnosilo i na druge spomenute narode. Izuzetak su Muslimani kod kojih je vidljiv snažan prirast u broju stanovnika u ove tri vremenske točke. Razlozi ovoga prirasta ogledaju se u različitim društveno političkim aspektima koje za potrebe ovoga rada nije potrebno detaljnije analizirati. Na grafičkom prikazu slika 1. vidljivi su rezultati navedenih popisa stanovnika pri čemu se jasno vidi omjer broja stanovnika četiri vodeće nacije u SFRJ.

Slika 1.: Postotni udio različitih nacija u ukupnom stanovništvu SFRJ prema popisima 1948, 1971. i 1991. godine

Novi ustav je postavljen 1963. godine i time je društveno samoupravljanje bilo osnaženo. Kako bi se jačale političke i gospodarske ovlasti republike 1964. se vrši reformiranje. Došlo je do sukoba na vrhu vlasti te je smijenjen potpredsjednik republike Aleksandar Ranković 1966. godine. Zbog toga je centralistička struja državnog i partijskog vodstva oslabila. Predsjednik države bio je Josip Broz Tito od 1945. do 1980. godine. Nakon njegove smrti funkciju predsjednika preuzima kolektivno Predsjedništvo. Tijekom druge polovice osamdesetih godina obnavljaju se politička sučeljavanja republičkog vodstva po pitanju državnog uređenja, političkog pluralizma i sl. Tijekom ovih godina težilo se ka osnaženju različitih nacionalnih zahtjeva što se u konačnici i postiglo. U devedesetim godina dolazi do višestranačkih izbora na kojima pobjedu odnose većinom nacionalne stranke. Predsjedništvo SFRJ odbacuje slovenske i hrvatske zahtjeve kojima traže punu suverenost republike te preustroj SFRJ u konfederaciju. Polovicom 1990. – ih godina dolazi do srpske pobune u Hrvatskoj što je dovelo do Domovinskog rata, a time se raspad SFRJ ubrzao (Hrvatska enciklopedija, 2022). Hrvati su u ovoj državi imali uglavnom nepovoljan položaj, a o njemu će se više osvrnuti u slijedećem potpoglavlju.

4.1. Položaj Hrvata u SFRJ

Krajem Prvog svjetskog rata, 1918. godine donesena je odluka o prekidu svih državno – pravnih odnosa s tadašnjom Monarhijom. Nakon raspada Sabor je proglasio uključenje Trojedne Kraljevine u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, koja je obuhvaćala hrvatske zemlje u sastavu Austro – Ugarske Monarhije, Sloveniju i Vojvodinu. Izaslanstvo Narodnog vijeća države SHS

je 1. prosinca 1918. godine pred regentom Aleksandrom Karađorđevićem pročitao prethodno sastavljenu Adresu, kojom su proglasili ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Taj je čin proveden bez znanja Hrvatskog sabora kao vrhovnog zakonodavnog tijela, koji još nije raspravio uvjete budućeg ujedinjenja južnoslavenskih zemalja, niti je Sabor ikada sankcionirao čin ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom. Tako je osnovana država južnoslavenskih naroda, koja će nositi naziv „Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca“, a od 1929. godine „Kraljevina Jugoslavija“. (Tolić, 2021.) Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija koja je nastala nakon Drugog svjetskog rata teritorijalna je nasljednica Kraljevine Jugoslavije. Iako je bila drugačijeg uređenja pojedine stvari ostale su nepromijenjene.

Iz Ustava iz 1946. se može iščitati kako je Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) određena kao federativna republika svih južnoslavenskih naroda koji su u Narodno Oslobođilačkoj Borbi (NOB) koristili svoje pravo na samoodređenje i odcjepljenje udruživši se u federaciju Jugoslavije. „Na isti način, u čl. 2. hrvatski Ustav definira hrvatsko pravo na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i udruživanje s drugim narodima, kao pravo koje je konzumirano sudjelovanjem Hrvata u partizanskomu pokretu. Unatoč stalnim naglašavanjima suverenosti i samostalnosti, republika FNRJ je bila definirana kao jedinstveno državno područje što u ustavno-pravnomu pojmovlju označava njezinu nedjeljivost“ (Tolić, 2021).

Jezik je bio najizrazitiji simbol nacije, pa su pitanja jezika države i republika, a napose na hrvatskom i srpskom jezičnom području, uvijek bila mnogo više od lingvističkih. Novosadski dogovor spominje jedinstveni jezik s dvije ravnopravne varijante - hrvatskosrpskom i srpskohrvatskom. U članku Novosadskog dogovora navodi se da su jezici i pisma ravnopravni, a da pripadnici naroda Jugoslavije imaju pravo nastave na svom jeziku na području druge republike. „Izuzetno“, u Jugoslavenskoj Narodnoj Armiji (JNA) se zapovijedanje, obuka i administracija vrše na „srpskohrvatskom jeziku“. Takva su nastojanja mnogi Hrvati, koji su jezik držali bitnom odrednicom nacionalne individualnosti, doživljavali kao ugrožavanje svoga nacionalnog identiteta (Hrvatski pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušaja objavljen 1971. „Londonac“). Osobito je to bilo izraženo u Bosni i Hercegovini, gdje je i u predjelima s hrvatskom većinom gotovo u pravilu prevladavao srpski jezični standard. Glavno jugoslavensko glasilo Borba tiskala se u Beogradu na ćirilici i ekavicom, pa se taj izvornik prevodio na ijekavicu i latinicu u Zagrebu. No, većina saveznih publikacija nije se prevodila, pa se uvriježila latinica, ali na ekavici. U Hrvatskoj se prigovaralo da se ne poštuje posebnost hrvatskog jezika, da su Srbi preuzeli samo latinicu, a sve je drugo, a napose znanstvena terminologija, preuzimano iz srpskog jezika.

Sredinom 1960-ih prvi su službeni zahtjevi da se ustavne odredbe o ravnopravnosti jezika

dosljedno poštuju stigli iz Slovenije, i to u studenom 1966. godine. Ta je republika zahtijevala da savezna uprava dosljedno poštuje sve jezike naroda i oba pisma. Tome se pridružili i Makedonci. S obzirom na to daje najveće nezadovoljstvo sa stanjem jezika u saveznim institucijama bilo u Hrvatskoj, počeli su dogovori među hrvatskim jezikoslovcima, književnicima i intelektualcima uopće, da javno reagiraju. 17. ožujka 1967. godine u časopisu Telegram izašla je „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, vidi sliku 2. (Radelić, 2006).

Slika 2. Časopis Telegram u kojemu je izašla Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, <https://www.matica.hr/kolo/314/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika-20681/>

Iza ove deklaracije su stajale najvažnije hrvatske znanstvene i kulturne ustanove. Neke od njih su Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske, Hrvatsko filološko društvo, Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zadru, Staroslavenski institut u Zagrebu itd.

5. NOGOMET U JUGOSLAVIJI

Brojni su primjeri miješanja politike u sport i na međunarodnoj ali i na nacionalnoj razini. U SFRJ su također postojali brojni primjeri povezanosti politike i sporta. Sportska natjecanja, a posebno ona nogometna su bila idealna kako bi se zadobila pozornost javnosti. Tada je bio okupljen veliki broj ljudi na jednom mjestu čime je bilo olakšano propagirati određene ideje ili ideologiju. Jako puno političara je zloupotrebljavalo sport kako bi nametnuli svoje ideje. Između politike i sporta je postojala neraskidiva veza.

Radi razumijevanja kontinuiteta različitih događanja u nogometu kao i veze s politikom na našim prostorima nezaobilazna literatura čini knjiga *Nogomet i politika u Jugoslaviji, Sport, nacionalizam i država* autora Richarda Millsa (2018) u kojoj se bavi pitanjima koja se odnose na politiku, vlast, ideologiju i nacionalizam u nogometu na ovim prostorima. Tijekom čitavog niza godina, a posebice tijekom međuratnog razdoblja u Kraljevini SHS, kasnije Kraljevini Jugoslaviji su se oko prevlasti sukobljavale hrvatske i srpske političke stranke. Iste takve stvari su se dešavale i u nogometu što Mills objašnjava u svojoj knjizi. Jugoslavenski nogometni savez (JNS) osnovan je 1919. godine u Zagrebu, gdje mu se nalazilo i sjedište što srpski dio Saveza nije mogao prihvatiti. U slijedećih 10 godina nastojalo se premjestiti sjedište saveza u Beograd što je i učinjeno 1929. godine. Nakon ovog događaja Hrvati napuštaju reprezentaciju što je rezultiralo i nastupom uglavnom srpskih nogometaša na prvom svjetskom nogometnom prvenstvu u Urugvaju. Nakon što je osnovana Nezavisna Država Hrvatska (NDH) osniva se nogometna liga, a članovi lige bili su klubovi koji su imali hrvatski predznak. NDH je morala dobiti međunarodno priznanje pa je tako prvu utakmicu odigrala protiv Njemačke nakon čega je postala član krovne svjetske nogometne federacije (FIFE). S druge strane su se mnogi sportaši i sportska društva priključili antifašističkom pokretu. Partizanske su jedinice koristile sport kako bi se podigao moral između boraca. Komunistička partija Jugoslavije je nogomet koristila kako bi djelovala propagandno i preko sporta je predstavljala svoj narodnooslobodilački pokret čitavom svijetu. Od 1945. – 1948. godine slijedi rekonstrukcija nogometa. U tom razdoblju su osnivani partijski nogometni klubovi, a državna reprezentacija svoje utakmice odigrava sa reprezentacijama Istočnog bloka. U natjecateljskoj sezoni koja je počela 1946. godine se uplela komunistička vlast tako što se u nogometnu ligu nakon nekog vremena priključila ekipa iz Trsta na neregularan način. Prema ovome se može zaključiti da su vlasti htjele dati do znanja kojoj državi pripada Trst.

Odmah nakon Drugog svjetskog rata po zapovijedi Političke uprave Jugoslavenske armije (JA) osnovano je vojno Sportsko društvo Centralni dom Jugoslavenske armije (CDJA), Partizan iz Beograda po uzoru na sovjetski Centralni dom Krasnoj armiji (CDKA). Za organizaciju nogometnog kluba bio je zadužen major Vlado Majnarić, rođeni Zagrepčanin.

Osnivanje beogradskog Partizana kao vojnog jugoslavenskog kluba dogodilo se nakon što je vodstvo Hajduka odbilo ponudu komunističkih vlasti i samog Tita da se klub premjesti u Beograd i djeluje kao armijski klub. Tijekom 1950-ih i 1960-ih godina nogomet zadržava titulu najpopularnijeg sporta u Jugoslaviji što je uvelike bilo potpomognuto i uspjesima nogometne reprezentacije na Olimpijskim igrama u Londonu 1948., Helsinkiju 1952., Melbourneu 1956. i Rimu 1960. godine na kojima je reprezentacija Jugoslavije osvojila tri srebrne i jednu zlatnu medalju. U kasnijoj fazi razvoja nogometa na području SFRJ, primjerice tijekom 1970-ih godina vidljivo je *prelijevanje* događanja na društveno-političkoj sceni i na nogomet. Na konferenciji Udruženja nogometnih klubova Prve savezne lige u Splitu 20. – 21. veljače 1971. predstavnik Hajduka, predsjedatelj Tito Kirigin, izvijestio je da treba zauzeti stavove u vezi s predstojećom XIV. Skupštinom Nogometnog saveza Jugoslavije (NSJ) u Ljubljani 27. veljače 1971. te je trebalo donijeti nacrt novog statuta NSJ. Nakon uvodnih napomena za riječ se javio Zvonko Debeljak, predstavnik NK Dinama i Nogometnog saveza Hrvatske, koji je kazao da u novom statutu prednost treba dati osnovnim stvarima, odnosno da se nogometna organizacija Jugoslavije zasniva na ravnopravnosti i na tom bi temelju trebala biti postavljena Skupština i Izvršni odbor NSJ. Debeljak je govorio sa stajališta općeg društvenog razvoja u Jugoslaviji jer se, kako je istaknuo, nalazimo pred krupnim promjenama kao što je donošenje novog Ustava SFRJ (Kovačić, 2019).

Tijekom osamdesetih godina dolazi do jačanja političke i ekonomske krize. Tijekom ovog perioda u jugoslavenskom nogometu se pojavljuju brojne afere. Sudci i igrači su bili korumpirani, a rezultati nogometnih utakmica su bili dogovoreni. Čitavo nezadovoljstvo se iskazivalo i na tribinama. Tijekom sezone 1986./1987. je 7 utakmica bilo namješteno (Mills, 2018).

5.1. Nogometni klub Dinamo

Nogometni klub Dinamo Zagreb osnovan je 1945. godine. Nakon Drugog svjetskog rata zabranjeno je djelovanje nogometnih klubova Građanski, HAŠK-a i Concordia zbog igranja nogometnog prvenstva za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Tijekom godina klub je nekoliko puta mijenjao ime. Zadnja promjena dogodila se 2011. godine iz NK Dinamo

Zagreb u GNK Dinamo Zagreb, kako bi se naglasila povezanost s Građanskim (<https://spiritus.app/stories/kako-je-nastao-dinamo-5cb3037f>)

Na slici 3. se može vidjeti prva nogometna ekipa Dinama , današnji GNK Dinamo Zagreb.

Slika 3. Prva nogometna ekipa, <https://www.gnkdinamo.hr/hr/Klub/Povijest#Menu>

Nogometni klub Građanski je u Kraljevini SHS/Jugoslaviji bio najuspješniji klub i imao je pet osvojenih prvenstava. Dana 09.06.1945. godine nova vlast zabranjuje djelovanje Prvog hrvatskog građanskog športskog kluba te osniva Nogometni klub Dinamo. Klub je zadržao svoju prepoznatljivu plavu boju, temeljne značajke grba, trenera, prijašnje igrače. Iz tog razloga neki autori Građanski i Dinamo smatraju jednim te istim klubom. Kada je rat završio dosta je igrača otišlo u jugoslavensku vojsku pa se u tom periodu našlo samo 4 igrača bivšeg kluba Građanski u novoosnovanom klubu Dinamo. U pedesetim godinama Dinamo je naslov prvaka osvojio dva puta dok se šezdesete smatraju također izuzetno uspješnima. Te godine su klubu donijele četiri pobjede u finalu jugoslavenskog kupa, dok je u državnom prvenstvu Dinamo osvojio drugo mjesto pet puta. Tijekom ovog perioda (1967.) Dinamo ostvaruje i svoj najveći međunarodni uspjeh osvajanjem Kupa velesajamskih gradova (danas Europska liga) pobijedivši u finalu engleski Leeds United. U sedamdesetim godinama klub nije bio uspješan i nije osvojio ni jedan trofej tijekom tog perioda koji se može nazvati „sušnim“ razdobljem za Dinamo. U tom razdoblju Dinamo bilježi dva druga mjesta u prvenstvu. Nakon dužeg perioda slijedi vrijeme kada je Dinamo bio uspješan tijekom osamdesetih godina kada je bio pod vodstvom trenera Miroslava Ćire Blaževića o čemu će više riječi biti u jednom od narednih poglavlja.

U razdoblju nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, Dinamo ima 24 osvojene titule prvaka u nacionalnom prvenstvu, kao i 16 titula u nacionalnom Kupu (https://hr.wikipedia.org/wiki/GNK_Dinamo_Zagreb#Klupski_uspjesi).

5.1.1. Kup velesajamskih gradova 1967. godine

Kup velesajamskih gradova je bilo natjecanje na međunarodnoj europskoj razini i osnovano je 1955. godine. Ernest Thommen, Ottorino Barassi i Stanley Rous su došli na ideju da se održava nogometno natjecanje u različitim gradovima kao što su Basel, Frankfurt, London, Milan, Zagreb itd. Kasnije se format promijenio i mogli su sudjelovati i klubovi iz Jugoslavije kao što su Dinamo, Hajduk, Crvena zvezda, Partizan itd. Nakon sezone 1970./71. ovo natjecanje dobiva novo ime UEFA (<http://stickerpedia10.blogspot.com/>).

Dinamo je na ovom natjecanju koje se odigralo 1967. godine osvojio Kup. U toj sezoni Dinamo je igrao na 4 fronta. Osim nastupa u jugoslavenskoj ligi i Kupu, Dinamo je nastupao i na Mitropa kupu. Trener Dinama tada je bio Branko Zebec, a tadašnja ekipa Dinama se može vidjeti na slici 5. U ekipi Dinama koja je osvojila Kup velesajamskih gradova nastupali su igrači: Škorić, Gračanin, Brnčić, Belin, Ramljak, Blašković, Čerček, Pirić, Zambata, Gurcmirtl i Rora te osvojili prvo mjesto koje je ujedno i najveće postignuće kluba na nekom europskom natjecanju. (Frntić, 1971).

Slika 4. Dinamova ekipa 1967. godine,

<http://stickerpedia10.blogspot.com/2017/09/dinamo-pobjednik-kupa-velesajamskih.html>

U prvoj utakmici Kupa, Dinamo je igrao protiv češkog Spartak Brna 28. rujna u Brnu. Ova utakmica je završila porazom Dinama i rezultatom 2:0 tako da je momčad Dinama jako loše započela ovo natjecanje. Trener je bio jako ljut na igrače jer su „jeftino“ primili golove, a njegova završena trenerska škola u Njemačkoj nije dopuštala takve poraze.

Nakon te utakmice slijedi uzvrat na maksimirskom stadionu. Dinamo nadoknađuje poraz s golovima koji su zabili Zambata i Jukić.

Nakon te utakmice Dinamo je igrao sa škotskim Dumfermilneom čiji je trener bio kasnije poznati Alex Ferguson. Prva utakmica se odigrala u Škotskoj nakon koje je Dinamo bio u zaostatku za 2 gola. Nakon što je Dinamo primio 1 gol slijedi preokret kada su golove zabili Zambata i Gutzmirtl. Na kraju je rezultat bio 4:2 za Dinamo. Nakon tjedan dana se igrao uzvrat. Dinamo u ovom kolu uspijeva nadoknaditi zaostatak kada je rezultat te utakmice bio 2:0, a Slaven Zambata je bio zaslužan za Dinamovu pobjedu. Ova pobjeda je bila Dinamova ulaznica za proljeće u Europi. Između drugog i trećeg kola Dinamo odigrava utakmicu na Mitropa kupu kada je pobijedio Milan. Tijekom osmine fina Kupa velesajamskih gradova Dinamo igra protiv rumunjskog Dinama Pitestia. Prva utakmica koja se igrala u gostima za Dinamo je bila uspješna, a rezultat je bio 1:0. I ovoga puta je gol zabio Zambata. U uzvratnoj utakmici Dinamo igra bez navedenog igrača jer se ozlijedio na utakmici domaćeg prvenstva koja se igrala protiv Sarajeva. Rezultat ove utakmice je bio neriješen i Dinamo je uspio sačuvati svoju prednost. Interesantno je da su Rumunji bili prilično dobra momčad koja je u prva dva kola izbacila Sevilleu i Toulouse. Prije slijedećeg kola Dinamo je trebao igrati 6 natjecateljskih utakmica. Četiri su bile u prvenstvu i dvije protiv Austrije na Mitropa kupa. Austrijanci su bili uspješniji i pobijedili su Dinamo sa rezultatom 4:3. Slijedeće kolo je Dinamo čekao pobjednik utakmice između Juventusa i Dundee Uniteda. U prvom susretu je Juventus u Torinu pobijedio sa rezultatom 3:0. Juventus je u ovom susretu bio favorit i svi su mislili da će Dinamo ispasti no rezultati su bili nešto drugačiji. Dinamo je bio sjajno postavljen na terenu i ostao je neporažen. Rezultat za Dinamo je bio 2:1 do 15 minuta prije kraja kada gol zabija Stachinni i konačni rezultat je bio 2:2. Ovaj rezultat je govorio da je Dinamo napravio veliki korak ka polufinalu. Kao najbolji igrači te utakmice navedeni su Jukić, Ramljak i Lamza koji su dobili ocjenu 8 u Sportskim novostima. Slijedi uzvrat koji se odigrao na Maksimiru nakon 3 tjedna. U prvoj utakmici bilo je 8000 gledatelja, a na ovoj oko 3500. U ovoj utakmici Dinamo je odnio pobjedu s rezultatom 3:0. Slijedeća utakmica se igrala protiv njemačkog Eintracht Frankfurta. Na ovaj utakmici Dinamo je doživio poraz s rezultatom 3:0 za njemački klub. Poraženi Dinamo nije posustajao i u uzvratnoj utakmici kada je samo nakon 15 minuta imao rezultat 2:0. Nakon toga Nijemci kreću igrati ofenzivnije no bez značajnih rezultata. U 87. minuti Belin zabija još jedan gol. Konačni rezultat ove utakmice bio je 4:0 za Dinamo koji je nakon 120 minuta izbacio njemački Eintracht. Nakon ove utakmice slijedi veliko finale.

Zebeć tada napušta svoju trenerski poziciju, a na njegovu poziciju dolazi Ivica Horvat. Prva finalna utakmica je odigrana u Zagrebu protiv Leedsa koji je bio pun reprezentativaca.

Prvih 40 minuta utakmice je dominirao Dinamo, a svaki pokušaj da se zabije gol je bio zaustavljen sjajnom obranom Leedsa. Prvi pogodak je ostvaren u 39. minuti kada je Čerček glavom zabio gol za Dinamo. Novi pogodak se događa nakon poluvremena u 59. minuti kada je Zambata ubacio loptu u sredinu, a Rora zabio gol za rezultat 2:0 što je bio i konačni rezultat. U uzvratnoj utakmici Leedsovi igrači su pokušavali vratiti prednost no u tome nisu uspjeli. Jedini gol koji se dogodio na ovoj utakmici bio je u 50.-oj minuti no poništen je od strane sudca zbog prekršaja na golmanu. Konačni rezultat je bio 0:0 i na taj način je Dinamo pobijedio i bio prvak Kupa velesajamskih gradova te godine (<http://stickerpedia10.blogspot.com/>).

5.2. Hrvatski nogometni klub Hajduk

Hajduk je osnovan 13. veljače 1911. godine, a odobrio ga Carski namještenik. Osnivanje kluba bila je inicijativa četvorice Splićana. Na slici 4. je prikazana prva momčad Hajduka.

Slika 5. Prva momčad Hajduka, <https://hajduk.hr/povijest/1911-1920>

Za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije Hajduk se najprije natjecao u okviru Splitskog nogometnog podsaveza (SNP) čije je prvo prvenstvo odigrano 1920. godine kada zauzima drugo mjesto. Ovo je bilo jedino prvenstvo na kojemu je Hajduk bio na drugom mjestu, a do 1936. godine su osvajali prva mjesta na Prvenstvima SNP-a. Hajduk je prvi naslov državnog prvaka osvojio 1927. godine, a slijedeće godine je bio na drugom mjestu. Drugi naslov državnog prvaka osvaja 1929. godine. Tijekom tridesetih godina Hajduk nije bio uspješan. Na državnim prvenstvima tijekom tog perioda su osvojena 3 druga mjesta, a tijekom tog razdoblja je ekipa Hajduka išla po turnejama raznih zemalja. Godine 1941. Hajduk je bio prvak Banovine Hrvatske. Tijekom Drugog svjetskog rata Hajduk je imao niz zapaženih akcija koje su mu osigurale status antifašističkog kluba. S tim u vezi je i podatak da je General Charles de Gaulle proglasio ekipu Hajduka počasnom momčadi slobodne Francuske 1945. godine, a orden im je uručen tijekom nastupa u Libanonu. Tijekom sezone 1952./53. se dogodila najveća nepravda Hajduku tijekom bivše države. Hajduku je tada uskraćena nova titula.

Tijekom zimske pauze ekipa je otišla na turneju po Južnoj Americi koja je bila vrlo uspješna. Ovu turneju su produžili, a vlast im je to odobrila. FSJ nije odgađao utakmice i tako je Hajduk tijekom proljeća igrao s pričuvama, juniorima i veteranima. Na taj način je Hajduk bio poražen od Beogradskog sportskog kluba (BSK – kasnije nazvan OFK Beograd) u Splitu i zbog toga nije uspio osvojiti naslov prvaka. Sezona 1965./66. se smatra jednom od težih za Hajduk jer su se tada klubu oduzimali bodovi zbog afere Planinić i vodila se borba za opstanak (Kovačić, 2018). Godina 1967. se smatra uspješnom za Hajduk jer je tada nakon 3 duge godine prvi put osvojio Kup u Splitu unatoč teškoj atmosferi na igralištu. Sedamdesete godine se smatraju uspješnima za Hajduk jer je tada osvojio 4 titule prvaka i 5 kupova. Hajduk je tada 5 puta uzastopno osvajao trijumfe što do danas nije zabilježeno. U osamdesetim godinama Hajduk je nastavio nizati trofeje kao i sedamdesetima. Osvojio je tri pokala u Kupu, no nije stigao ni jedan naslov prvaka. Tri puta su osvojili drugo i treće mjesto na držanim prvenstvima. Kraj ovih godina je obilježilo finale Kupa protiv Crvene zvezde, a ovaj Kup se odvijao pod sjenom političkih promjena i početkom rata bivše države. (<http://www.strategija.org/poslednje-finale-kupa-velike-jugoslavije/>).

6. HRVATSKO PROLJEĆE I NOGOMET

Hrvatsko proljeće je razdoblje reforme za hrvatsku politiku, društvo i kulturu, kojeg je obilježila legitimacija hrvatskog nacionalnog identiteta. Prve naznake za reformno gibanje političkog života SR Hrvatske moglo se uočiti 1966. godine kada se dogodio Brijunski plenum i potpisao protokol između SFRJ i Svete Stolice. Vodeće dužnosti su obnašali Miko Tripalo i Savka Dabčević – Kučar uz Vladimira Bakarića. To vodstvo je otvorilo raspravu u partijskom forumu o tada tabuiranim temama poput bilance SFRJ, međunacionalnih odnosa koji su bili na području Hrvatske. Odobrava se Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika što je dovelo do novih rasprava koje su se vodile oko nacionalnog pitanja. (Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika)

Uloga SKH u redefiniranju jugoslavenskog federalnog sustava događa se nakon 10. Kongresa SKH, koji se održao u siječnju 1970. godine. Na spomenutom kongresu bilo je riječi o tome kako rasprave o nacionalnim temama i pitanjima ne bi trebale više biti zabranjene pa čak i to da se takve teme neće destimulirati. Ovakva rasprava zasigurno je dala dodatni poticaj da se masovni pokret (MASPOK) dodatno razvija i zahtjeva temeljite promjene federalnog modela nametnutog po završetku 2. svjetskog rata. Veliki broj amandmana te revizija hrvatskog ustava stvaraju podlogu za raspravu o navedenim temama (Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije Jill Irvine, 2011). Razdoblje između 1960-ih i 1970-ih godina je razdoblje u kojemu su postignuta najvažnija dostignuća hrvatske znanosti, književnosti te svih grana umjetnosti. Razdoblje je to u kojemu izlaze razni programski listovi i časopisi.

Prema Milatu (2022) masovni pokret imao je tri aspekta.

Prvi, iz potrebe političkih elita u SR Hrvatskoj da ponovno ostvari legitimitet vlasti u novim društvenim okolnostima koje su utjecale na gubitak uvjerljivosti „starog“ komunističkog modela kojem sada oponira nova radikalna ljevica.

Drugi aspekt djelovanja bio je reformske naravi što je opet bilo povezano s političkim elitama koje su ipak morale djelovati unutar zadanog političkog i državnog sustava. U trećem aspektu trebalo je uvažiti činjenicu da je pokret poprimio masovni oblik što je podrazumijevalo da SKH traži svoj politički legitimitet kroz masovnu podršku. U tom kontekstu djelovanje se razvijalo kroz tri pravca. Jedan je podrazumijevao reformske aktivnosti SKH-a prema gospodarstvu ali i državnom partijskom aparatu, drugi pravac djelovanja obuhvaća ili pokriva Matica hrvatska koja stvaranjem ogranaka i aktivnostima kroz, prije svega publicističku djelatnost (Hrvatski tjednik) daje podršku reformatorima unutar SKH.

Treći aspekt se odnosio na djelovanje studentskog pokreta koji preuzima vodstvo studentske organizacije na Sveučilištu u Zagrebu kao i vodstvo Saveza studenata Hrvatske.

Masovni pokret „maspok“ samo je jedan od dokaza nezadovoljstva hrvatskog naroda tadašnjim stanjem i politikom u SFRJ. Uključivanjem studenata u Hrvatsko proljeće jasno se može vidjeti kako su mladi Hrvatske težili ravnopravnosti te odupiranju centralizaciji.

Hrvatsko proljeće bilo je klasičan reformni pokret koji se odvijao tijekom kasne faze socijalističkog pokreta. Njegove posebnosti izražavaju se kroz fetišizaciju međudnosa klasnoga i nacionalnoga zbog delegitimizacije hrvatskog identiteta i njegovih obilježja u SFRJ. Umjesto toga se reformna publicistika kroatizira kroz povijest lijevog pokreta NOB – a i Jugoslavije. Na taj način su unesena nacionalna tumačenja u razdoblju kod kojeg nacionalni motivi nemaju primarnu ulogu. Reformno razdoblje smiruje pitanje emigracije pomoću pokušaja Većeslava Holjevca unutar Matice iseljenika Hrvatske te mnogih drugih. Hrvatsko proljeće došlo je i do strukture koja je činila integralistički koncipiranu SFRJ. Bez obzira na iluzije pokroviteljstva Josipa Broza nad pokretom on je uz vodstvo SKJ u pokretu vidio opasnog suparnika. Osim njega protiv pokreta su djelovale i neke od skupina u JNA te srpska zajednica koja je postojala na području Hrvatske. Dana 4. srpnja 1971. godine Josip Broz Tito razgovara s hrvatskim vodstvom te dogovara kojim će mjerama ugušiti „divljanje nacionalizma“. Nakon toga sastanka te sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu Hrvatsku zahvaća represija. Odluke su provedene. Studentski lideri bili su uhićeni kao i prvaci Matice hrvatske. Došlo je do mnogih optužbi za političke prekršaje, a članovi SKH su se „čistili“ odnosno izbačeni iz članstva i zabranjen im je javno djelovanje. Stanje je ovim događajima dodatno traumatizirano i trajno obilježeno novopostavljeno vodstvo SKH. Nakon niza ovih događaja nastojalo se smiriti stanje u Hrvatskoj i tada postaje jasno da pod novim uvjetima nije moguće provoditi reformu, a hrvatsko vodstvo će se morati opirati razdruženju i neovisnosti (Hrvatsko proljeće, 2022).

Davor Kovačić (2019) opisuje kako je potkraj 1960 – ih godina te početkom 1970 – ih došlo do neobičnih događaja vezanih za nogomet. Događale su se stvari koje su suprotne od proklamiranog socijalističkog morala. U ovom razdoblju došlo je do pojave torbi koje su bile pune novca sumnjivog podrijetla, a prema nogometašima se ponašalo kao da su na licitaciji te ih se kupuje te prodaje. Nogometaše se nagovaralo da prijeđu u druge klubove nudeći im pri tome velike sume novca te druge pogodnosti bez da to klub zna. Došlo je i do novih problema u sportskom te društvenom smislu zbog tadašnje nogometne organizacije. Nogometni savez Jugoslavije odnosno njegov Izvršni odbor je promatrao događaje koji su se dešavali na nogometnim igralištima te stadionima tijekom veljače 1968. godine.

Došli su do zaključka da se na stadionima dešavaju ispadi koje su okvalificirali nedrugarskim i nesportskim. Iz toga razloga Izvršni odbor govori svim članovima koji su sudjelovali u organizaciji kao i ljubiteljima nogometa da svoje napore usmjere kako bi se takvi ispadi dešavali manje ili se u potpunosti uklonili. Cilj je bio nogometna dešavanja staviti na višu sportsku razinu. Još jedan zadatak koji im je dao Izvršni odbor je bio pojačavanje odgojnog rada svih članova kako bi se sportaši zbližili bez obzira na naciju i nacionalnost. Osim ispada u to vrijeme je dolazilo i do pojave namještenih utakmica zbog kojih je nogometna te šira javnost bila uznemirena. Kovačić navodi kako je Branimir Glažar, bivši nogometni sudac, najbolje opisao postojeću situaciju (2018. godina, stranica 544). Njegova izjava je: „Htjeli bismo biti poštene, držati se normi socijalističkog morala, a istodobno ispod stola i tko zna s kakvih računa nelegalno plaćati igrače. Ja bih sam sebi rekao da sam veliki magarac kad bih povjerovao i u jednu riječ koju vi novinari ovih dana objavljujete o takozvanim legalnim transferima (...) Čini mi se da je uz pojedine klubove vezano sve više takozvanih ljudi od ‘ugleda’, koji od navijačkog sljepila ne vide činjenice. Već godinama od one ‘afere Ostojić’, ne navijam ni za jedan klub, jer smatram da je naš prvoligaški nogomet obična trgovina i zavaravanje ozbiljnih ljudi.” Tijekom Hrvatskog proljeća u Saveznoj Republici Hrvatskoj dolazi do stvaranja svijesti da se stara struktura vlasti slama pa se to odrazilo i na nogometnu vlast. Svaka se utakmica tijekom tog razdoblja igrala „na nož“. Još jedan od događaja koji se desio tijekom Hrvatskog proljeća su nacionalistički ispadi na utakmicama. Tako je na utakmici između Hajduka i OFK Beograda 27.09.1970. godine došlo do prekida kada je rezultat bio 2:2, a razlog toga je hvatanje glavnog sudca Pavla Ristića za glavu nakon čega je odveden u bolnicu. On je tvrdio da ga je nešto pogodilo, ali pomoćni sudci su tvrdili kako to nisu vidjeli i ovakve izjave su išle u prilog Hajduku. Ovo su potvrdili i liječnici koji nisu utvrdili nikakve znakove potresa mozga. Javnost je govorila o različitim uzrocima i netko je iz publike zbio šalu kako je Ristića pogodio šišmiš po čemu je incident dobio i naziv. U takvim situacijama kada bi se dešavale ozlijede sudca rezultat je bio 0:3 za protivnika pa je tako presuđeno i ovoj utakmici. Zbog toga su navijači Hajduka podivljali te automobile koji su imali beogradske tablice gurnuli u more, a došlo je i do skandiranja “Hajduk – Dinamo – Savka – Tripalo”. Ovaj slučaj je spominjan uvijek kada je došlo do uplitanja splitskog kluba u nerazjašnjene incidente. Ova situacija je trebala zbližiti Hajduk i Dinamo te njihove navijače, ali do toga nije uopće došlo te je dolazilo do različitih incidenata tijekom 1970. – ih godina. Tijekom ovog razdoblja u SR Srbiji dolazi do pojave političara liberalno – tehnokratske orijentacije, pod vodstvom Marka Nezića i Latinke Perović. U Sloveniji, Makedoniji te BiH je bilo konceptijskih razlika između partijskih čelnika. Kada su oni smijenjeni došlo je i do uklanjanja nogometnih funkcionera koji su im pripadali.

Često se moglo čuti i to kako su Hajduk nazivali orjunaškim i antihrvatskim klubom, a Dinamo je slovio kao pravi domoljubni klub. Kovačić (2018) naglašava i kako je Dinamo 1970. godine promijenio tadašnji grb u grb koji je bio okrugli i na sebi je imao crveno bijela polja te petokraku zvijezdu. Kreator je bio Otto Hofman koji je tijekom 1971. godine smijenjen zajedno s još nekoliko članova rukovodstva NK Dinama Otta Hofmana, Ante Todorića, Ivica Prodana i još nekih. Razlog je bila kanadsko – američka turneja Dinama, na kojoj su sudjelovali klubovi hrvatske emigracije. Ovo su naveli kao formalni razlog no stvarni razlog zbog kojeg su smijenjeni je bio taj što se obilježavala 25. obljetnica NK Dinama tijekom 1970. godine. Na obljetnici su službeno prihvatili znak Dinama. Hofmanov znak su prihvatili i ostali članovi uprave. Redovi visokih partijskih krugova ocijenili su ga nacionalističkim. Također dolazi do ostavke Dragutina Božića koji je tada bio predsjednik Dinama. Ostavku je dao nakon sjednice koja se održala u Karađorđevu 1971. godine. Na njoj su se obračunale liberalne snage u SKJ.

6.1. Dinamo u razdoblju nakon Hrvatskog proljeća.

Dinamova generacija koja je 1982. godine uzela naslov prvaka nazivaju zlatnom generacijom, slika 6.

Slika 6. *Dinamova zlatna momčad*, <https://sportklub.hr/blog/goran-stojanovic/a111513-Dinamovci-jeste-li-sigurni-da-znate-sastav-iz-and3982/>

To je proljeće ostalo u lijepom pamćenju mnogih koji prate Dinamo. Osim što je osvojila naslov prvaka momčad je bila i finalist Kupa. Tadašnji trener Dinama bio je Miroslav Ćiro Blažević koji je na trenersku klupu sjeo 2 godine ranije. U siječnju 1981. godine Dinamo je bio na turneji u Australiji i već je tada Ćiro „klesao“ svoju momčad za pobjedničku sezonu.

Na toj turneji Ćiro je Bračuna premjestio na mjesto desnog braniča, a do tada je imao ulogu napadača, a Marijana Vlaka je stavio na mjesto prvog vratara. Zvezdana Cvetkovića također je postavio na mjesto lijevog beka. To su bili ključni Ćirini potezi zbog kojih je ova momčad bila tako fantastična. U kolovozu 1981. godine Dinamo je odigrao neriješeno protiv Crvene zvezde u Beogradu, a rezultat je bio 2:2. Bio je to dvoboj drugog kola, a sva četiri gola su zabijena s bijele točke. Iz igre je isključen Velimir Zajec koji je igrao za Dinamo. Ovo se dogodilo jer je sudac Rebac ranije rekao Zajecu da će mu se osvetiti. Crveni karton Zajec je dobio zbog prigovora. Kontrolor je sudcu zbog ovoga dao jedinicu. U rujnu 1981. Dinamo je igrao utakmicu protiv Partizana. U toj utakmici je u 30 – oj minuti na klupu morao otići Boro Cvetković. Nekoliko trenutaka kasnije prije poluvremena Stjepan Deverić zabija gol za rezultat 1:0. Dinamovci u toj utakmici ostaju bez Zajeca jer se ozlijedio. Nakon te utakmice neki od igrača odlaze u vojsku, a to su Zlatan Arnautović, Boro Cvetković i Mladen Munjaković. Osim navedenih igrača i trener Blažević je djelomično prestao biti trener momčadi iz razloga što je nakon odigranog 12. kola suspendiran na dva mjeseca. Nakon toga od 25. listopada 1981. godine i utakmice protiv Vardara u Zagrebu momčad preuzima njegov asistent Rudi Belin. Dinamo je u zadnjem kolu jesenskog dijela prvenstva izgubio protiv Budućnosti u tadašnjem Titogradu, a jedini gol na utakmici je postigao Milivoj Bračun u vlastitu mrežu čime Zvezda zauzima prvo mjesto na tablici uoči zimske stanke. Prije početka proljetnog dijela prvenstva iz vojske se vraćaju Zlatko Cico Kranjčar i Ismet Hadžić čime je momčad Dinama značajno ojačala. U veljači 1982. godine Dinamo je imao dvije velike pobjede, prva je bila protiv Crvene zvezde, a druga je bila tjedan dana poslije protiv Hajduka u Splitu. Utakmica protiv Crvene zvezde je bila dvoboj koji se možda najviše pamti zbog dojmljive igre. Prije te utakmice Dinamo je imao problema sa sastavom što je Džemal Mustedanagić imao ozljedu rebra, dok je Zvezdan Cvetković pauzirao zbog žutog kartona. Dinamo je utakmicu odigrao bez izmjena. Nakon ove utakmice maksimirski nogometaši sa prvog mjesta miču beogradsku Crvenu zvezdu sa bodom prednosti. U utakmici protiv Hajduka je već u 28. minuti Dinamo vodio sa dva gola prednosti, da bi Splitsani desetak minuta prije kraja smanjili na 2:1. Ovom pobjedom Dinamo je imao 27 bodova što je 2 boda više od drugoplasirane Crvene zvezde i 3 više od Željezničara i Partizana. Nakon toga Dinamo niže pobjede protiv Slobode 4:0, u Tetovu 4:1, protiv Sarajeva 3:2. Sljedeća utakmica je bila protiv Zagreba i završila je pobjedom Dinama od 2:1, a utakmicu su obilježila čak tri propuštena jedanaesterca.

S bijele točke gol nisu uspjeli postići Kranjčar, Cerin i Cvetković. Sedmu uzastopnu pobjedu Dinamo je ostvario pobjedom protiv Vojvodine sa 3:0.

Jedini problem na ovoj utakmici je bio žuti karton kojeg je dobio Cerin, što je značilo da mora propustiti iduću utakmicu protiv Partizana. Utakmica protiv Partizana je završila bez pobjednika 0:0, te se ozlijedio Stjepan Deverić koji je zbog toga morao pauzirati sljedećih mjesec dana. Dinamo je ovim remijem otišao na 5 bodova prednosti ispred svojih konkurenata. Neefikasnost protiv Partizana momčad Dinama je nadomjestila protiv momčadi Vardara rezultatom 3:0, koja je u proljetnom dijelu sezone do ove utakmice imala maksimalan učinak na svome terenu. Utakmicom protiv Željezničara 18. travnja 1982. u 31. kolu Dinamo dolazi na korak do titule prvaka, nakon što je golovima Kranjčara i Cerina utakmica završila sa 2:0. Iako je Radnički u Nišu pobijedio Dinamo sa 3:0, glavni konkurent Dinama za naslov prvaka beogradska Crvena zvezda gubi na gostovanju u Osijeku čime je Dinamo i matematički postao prvak. U zadnjem kolu 2. svibnja 1982. u Zagrebu je gostovala Budućnost iz Titograda. Dinamo je ovu utakmicu dobio sa 1:0 pogotkom Kranjčara u 32. minuti koji je zabio gol glavom nakon Mustedanagićeva ubačaja. Vrata maksimirskog stadiona tog dana su otvorena u 12:30 sati, a već u 14 sati stadion je bio pun, iako je utakmica počela tek u 16:30 sati. Zabavni su spektakl, uz puštanje 500 golubova, Akademski zbor Ivan Goran Kovačić kao i glazbeni sastav Prva ljubav upotpunili Dinamovo slavlje povodom osvajanja naslova prvaka. Uz jako dobro odigranu sezonu prvi strijelac lige dolazio je iz redova maksimirske momčadi koji je sa 19 pogodaka bio Snješko Cerin. (PROŠLO JE 35 GODINA OD DINAMOVA PROLJEĆA 1982. Zagreb – 02.05.2017. godine <https://gnkdinamo.hr/hr/Novosti/Clanak/proslo-je-35-godina-od-dinamova-proljeca-1982>)

Slomom Hrvatskog proljeća novi je društveni život preko noći zaustavljen, novo uspostavljeni sustav vrijednosti zamijenio je onaj stari. Potisnuta je golema energija promjena, zatvorena unutar strogog komunističkog sustava čiji se represivni aparat okrutno obračunao s liderima promjena. Dinamovim osvajanjem naslova prvaka Jugoslavije 1982. ta se energija svom svojom silinom preselila na ulice Zagreba, ali i na cijelu Hrvatsku. Toga maksimirskog proljeća doslovno je eksplodirao deset godina potiskivani nacionalni naboj. Uspavani se Zagreb probudio. Tadašnji trener Dinama, Miroslav Ćiro Blažević, izjavio je da je tada ne samo cijela Hrvatska, nego i ljudi iz inozemstva navijali za Dinamo. Dinamovci su odlazili na utakmice Hajduka, a hajdukovci na utakmice Dinama i zajedno navijali „Dinamo i Hajduk dva su kluba bratska, njima se ponosi cijela Hrvatska“. Ovakvo, hrvatsko jedinstvo nije odgovaralo političkim strukturama ali Ćiru i njegove igrače ništa nije moglo zaustaviti na putu do vječne slave (Klarić, 2018).

6.2. Hajduk u razdoblju nakon Hrvatskog proljeća.

Najveće uspjehe Hajduk je ostvario u osamdesetim godinama 20. stoljeća. Utakmica koju treba izdvojiti je prvo kolo kupa UEFA koja je odigrana 18. rujna 1985. godine kada je Hajduk dočekaio francuski Metz na prepunom Poljudu te pobijedio rezultatom 5:1. Najbolji igrač Hajduka Zlatko Vujović na toj utakmici je postigao čak četiri gola dok je jedan gol upisao Petrinović. Na uzvratnoj utakmici u Francuskoj Zlatko Vujović postigao je dva gola za Hajduk koji je odigrao neriješeno 2:2 i prošao u sljedeći krug natjecanja. Na slici 7. se nalazi Hajdukova ekipa iz 1985. godine.

Slika 7. Hajdukova ekipa iz 1985. godine, <https://hajduk.hr/eng/history/1981-1990>

Nakon što su u prvom kolu prošli Metz u sljedećem drugom kolu kupa UEFA ih je čekao jaki talijanski Torino. U prvoj utakmici koja je se igrala u Torinu Splitsani su odigrali 1:1, a gol za Hajduk je zabio Slišković, dok su u drugoj utakmici na splitskom Poljudu Splitsani pobijedili 3:1, a golove za Hajduk su postigli Asanović, Slišković i Zlatko Vujović. Ovom pobjedom Hajduk prolazi u 1/8 finala u kojem se susreću sa ukrajinskim Dnjeprom. U prvoj utakmici u gradu Krivoj Rog, Hajduk pobjeđuje autogolom domaćeg nogometaša, dok je u uzvratnoj utakmici na Poljudu Hajduk slavio pobjedom dva gola Gudelja te je utakmica završila sa 2:0 i Hajduk prolazi dalje u četvrtfinale. U četvrtfinalu u Splitu Hajduk ugošćuje belgijski Waregem, te upisuje pobjedu od 1:0, a gol za domaće zabija Zlatko Vujović. Uzvratna utakmica u Belgiji završava sa 1:0 pobjedom Waregema čime je ukupni rezultat izjednačen i pristupa se izvođenju jedanaesteraca.

Slabijim izvođenjem jedanaesteraca Hajduk ispada u četvrtfinalu rezultatom 5:4, a golove iz jedanaesteraca za Hajduk zabijaju Gudelj, Zlatko Vujović, Ćelić i Asanović. Prvi strijelac u kupu UEFA te sezone za Hajduk je Zlatko Vujović sa 8 postignutim golova.

U domaćem prvenstvu te sezone Hajduk završava kao drugoplasirani sa četiri boda manje od prvoplasiranog Sarajeva, a prvi strijelac lige sa 25 postignutih golova dolazio je iz redova Splitsana, a to je bio Zlatko Vujović. Hajduk je te sezone dva puta igrao sa kasnijim prvakom Sarajevom, prvu utakmicu koja se igrala u Sarajevu je izgubio sa rezultatom 1:0, dok je iduću utakmicu u Splitu odigrao neodlučeno 0:0. Vrijedi izdvojiti da je najveću pobjedu te sezone Hajduk ostario u prvom kolu protiv Vojvodine rezultatom 5:1 (19. kolovoza 1984. godine), a golove za Splitsane su zabili Gudelj, te po dva gola Zlatko Vujović i Ćelić. (https://www.footballdatabase.eu/en/match/overview/2096443-hajduk_split-vojvodina_novi_sad)

7. POLITIČKI ZNAČAJ NAVIJAČKIH SKUPINA

Da je politika utjecala na navijače spomenuto je već ranije. U slijedećim potpoglavljima će se opisati kako je politika imala utjecaj na navijačke skupine.

7.1. Bad Blue Boys

BBB je ime za navijačku skupinu koja navija za zagrebački Dinamo. Osnovani su ih najvjerniji navijači Dinama i to po uzoru na slične skupine koje su postojale u inozemstvu. Ideju za naziv skupine su dobili po filmu „Bad Boys“ koji je bio poznat u to vrijeme. BBB-i su imali svoje podružnice i na utakmicama se pojavljuju razni transparenti poput BBB Maksimir, BBB Travno, BBB Dugave i sl. Njihova maskota je buldog, slika 8., a osnovani su 17. ožujka 1986. godine (Bad Blue Boys - <https://www.badblueboys.hr/bad-blue-bad-blue-boys/>).

Slika 8. Maskota Bad Blue Boys – a, <https://www.badblueboys.hr/bad-blue-bad-blue-boys/>

Poznati su po tome što bodre svoj klub glasno i znaju napraviti navijačke izgrede. Od kada je skupina osnovana protivili su tadašnjem komunističkom režimu. Bili su optuživani za hrvatski nacionalizam. Ipak, politička zbivanja koja su možda i najznačajnije utjecala na ovu navijačku skupinu je definitivno politika Slobodana Miloševića krajem 1980-ih i početkom 1990-ih. Zbog Miloševićeve velikosrpske politike se dodatno razvija nacionalni naboj unutar ove navijačke skupine. Primjerice, prilikom odigravanja finalne utakmice jugoslavenskog Kupa protiv Veleža u Beogradu 1986. godine na utakmicu pristiže oko 15.000 pripadnika BBB-a. Navijači Veleža su po gradu nosili Titove slike što je bio jedan od načina provokacije. Zbog uzajamne netrpeljivosti dolazi do sukoba i masovne tučnjave koja je očito nastala i iz političkih razloga.

Jedan od navijača navodi kako mu je ta utakmica ostala urezana u pamćenje jer su tada svi skupa jedva „izvukli živu glavu“. Primjerice, tada su se Grobari, navijači Partizana, udružili sa navijačima Veleža. Na temelju ovoga se može vidjeti kako se jedno sportsko rivalstvo može pretvoriti u sukob koji je uvelike inspiriran i nacionalnim netrpeljivostima (Milinović, 2022.). Nacionalni naboj je rastao sve više i više. To se moglo vidjeti na stadionima jer je sve više i više bilo nacionalnih obilježja. Boysi su tijekom gostujućih utakmica dolazili s hrvatskom zastavom na kojoj je bila petokraka. One zastave koje su na sebi imale šahovnice bile su im oduzimate od strane tadašnje milicije i zbog toga je ponekad dolazilo i do tučnjave. Iz tog razloga je ova navijačka skupina postaje omražena od strane službenih vlasti, a o tome u svojoj knjizi govori i Hrvoje Prnjak (1997). Okupljanje Boysa je okarakterizirano kao opasno okupljanje većeg broja Hrvata. Tadašnja vlast je smatrala da takva okupljanja predstavljaju opasnost za socijalistički poredak. Boysi su bili prva navijačka skupina koja je došla u sukob s milicijom. Tijekom susreta Dinama i Hajduka miliciji su oduzeli nekoliko pištolja. Kako bi se što lakše organizirali za dolaske htjeli su osnovati svoj Fan Club no vlast im to nije dopuštala. Navode da su dolazile komisije koje su ih odbijale. Birokracija ih je također kočila i smatrali su ih ustašama, a u prilog tome govori i podatak da se nisu mogli službeno registrirati sve do devedesetih (Birtić, 1997).

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih se kao reakcija na velikosrpsku politiku osnivaju političke stranke koje imaju za cilj zaštitu prava hrvatskog naroda unutar Jugoslavije. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) se osniva u lipnju 1989. godine, s zbog svog programa koji je kao cilj imao samostalnost Hrvatske zadobija podršku BBB-a. Koliko je situacija bila napeta u to vrijeme pokazuje i podatak da se iste godine u srpnju u Kninu održava velikosrpski nacionalistički miting povodom 600. obljetnice kosovske bitke, čime lokalni Srbi pokazuju kako se ne misle olako pomiriti s demokratskim promjenama koje su na obzoru. Pripadnici BBB-a u to vrijeme također iskazuju svoje nacionalne i domoljubne stavove kroz skandiranje i izvikivanje različitih nacionalističkih parola, uzvikivanje imena hrvatskih prošlih i tadašnjih hrvatskih političara što je jasno pokazalo njihovo opredjeljenje za samostalnu i neovisnu Hrvatsku. Također, pjevale su se i hrvatske domoljubne pjesme koje su se nešto ranije u SFRJ kažnjavale i kaznama zatvora za počinitelje. Zanimljiv detalj tog razdoblja je bilo i skandiranje Građanskom, klubu koji su većina BBB-a smatrali prethodnikom tadašnjeg kluba (Fijačko, 2017).

7.2. Torcida

Torcida je osnovana nakon održanog Svjetskog prvenstva u Brazilu 1950. godine se među skupinom navijača pojavila ideja da osnuju navijačku skupinu koja bi se zvala Torcida. Torcidin logo se može vidjeti na slici ispod teksta.

Slika 9. Logo Torcide, <https://worldvectorlogo.com/logo/torcida-split>

Jedan od osnivača zvao se Vjenceslav Žuvela. Osim Žuvele u osnivanju je sudjelovalo još nekolicina zaljubljenika u nogometni klub Hajduk, a kako tvrdi Lalić (2011) većina su bili članovi komunističke partije ali i sudionici narodnooslobodilačke borbe. Žuvela je organizirao dolazak skupine navijača na utakmicu Hajduka i Crvene zvezde u Splitu 29. listopada 1950. godine. Značaj ove utakmice bio je izuzetan obzirom da je odlučivala o novom prvaku Jugoslavije. Taj dan se smatra kao osnutak Torcide kao najstarije navijačke skupine u Europi. Na utakmici se navijalo organizirano i gromoglasno te su na taj način navijači bodrili svoju momčad. Nakon Hajdukovog pobjedničkog gola neki su se pojavili i na terenu. Ovakvo ponašanje Hajdukovih navijača oštro su osudile novine iz Beograda, a jedan od tada viskopozicioniranih političara koji je sudjelovao u osudi je bio i Milovan Đilas tadašnji ministar u jugoslavenskoj vladi. U časopisu Borba istaknuo je kako tako ne bi trebali navijati navijači jednoga kluba. Također je istaknuo da su navijači u navijanje unijeli toliko razularenosti koja je na trenutke preasla u nekulturne ispade zbog kojih se među navijačima mogla pojaviti mržnja.

Ante Jurjević Baja koji je u to vrijeme bio predsjednik Hajduka i Jure Bilić koji je bio sekretar Gradskoga komiteta KPH Splita su zbog navedenog bili kažnjeni od strane Partije ukorom i

opomenom. Partija nije ostala dužna ni kapetanu Frani Matošiću koji je bio isključen iz Partije jer je stalno naguravao i udarao igrače Zvezde. Neki od pripadnika Torcide bili su pritvoreni. Osnivač Torcide Žuvela je isključen iz Partije i u zatvoru je trebao provesti 3 godine no sud je kaznu smanjio na 3 mjeseca. Zbog ovih događaja Torcida se povukla do osamdesetih godina. Početkom osamdesetih godina SFRJ je zadesila društveno-politička i gospodarska kriza te pripadnici Torcide kroz svoje navijanje izražavaju i stavove prema situaciji u tadašnjoj državi. Torcidaši su protestirali protiv takvog stanja u društvu te zbog činjenice da je hrvatski narod bio u potlačenom položaju. Jedan od vođa tadašnje Torcide je imao 17 godine po nadimku Uše, izjavio je: „Već na početku mi prvi torcidaši bili smo u politiku uvučeni. Još tada smo nastojali isticati hrvatske simbole i skandirati tada zabranjene parole. Pisali smo i političke grafite, recimo 'SRETAN BOŽIĆ, BRAĆO HRVATI' ili 'SMRT KOMUNIZMU'“ (<http://stari.torcida.org/povijest.htm>). Također ističe kako su neki završavali i u zatvoru zbog navedenog. Navečer bi pisali grafite, a ujutro dok bi išli u školu sve bi bilo obrisano. U to vrijeme se pojavilo više grupa koje su pisale ovakve stvari, a kasnije su svi saznali da su bili članovi Torcide. Primjerice, za vrijeme vjerskih blagdana milicija je morala često intervenirati zbog verbalnih delikata. Sredinom osamdesetih počinje agresivna velikosrpska politika Slobodana Miloševića. Navijači su se tada masovno sukobljavali zbog nacionalističkih razloga. Na utakmici između Hajduka i Olympique Marseille na Poljudu bačen je suzavac, a nakon te utakmice pariške novine tvrde kako su Splićani tada veličali Mussolinija što su iskoristile i beogradske tiskovine koje su širile svoju propagandu da u Hrvatskoj raste fašizam. Nakon toga Hajduk dobiva dvogodišnju zabranu igranja na europskim utakmicama (Lalić, D. (2011). Torcida: pogled iznutra (drugo izdanje), Torcida: pogled iznutra, str, 80).

Krajem osamdesetih su se homogenizirale navijačke skupine koje su bile u istoj državi. BBB i Torcidaši su se do tada suprotstavljali jedni drugima, a od tada su se počeli udruživati na utakmicama kada bi hrvatski klubovi igrali protiv srpskih. Kada bi se igrale važne utakmice Torcidaši su dolazili na važne utakmice Dinama protiv srpskih klubova i obrnuto. Ova homogenizacija također se mogla vidjeti prilikom zajedničkih obračuna s milicijom. Tako su članovi Torcide i BBB nakon odigrane utakmice između Dinama i Hajduka 2. travnja 1989. godine na Trgu bana Josipa Jelačića održali proturežimske demonstracije. Mnogi mogu posvjedočiti da je bilo oko 5.000 članova obje skupine te su pjevali nacionalne i domoljubne pjesme, a uzvikivali su i „Slobo Srbine, čakija ti ne gine“. Milicija je došla iz smjera Kaptola te su krenuli na masu. Navijači su tada počeli uzvikivati „Nije ovo Kosovo“.

Milicajci su rastjerali masu prema izlazima Trga kada su navijači opet uzvikivali „Hrvatska“, „Mi Hrvati“, „Ovo je Zagreb“.

Nakon toga su na milicajce počeli bacati bengalke, boce te stolice nakon čega su se navijači razišli (Lalić, 1995).

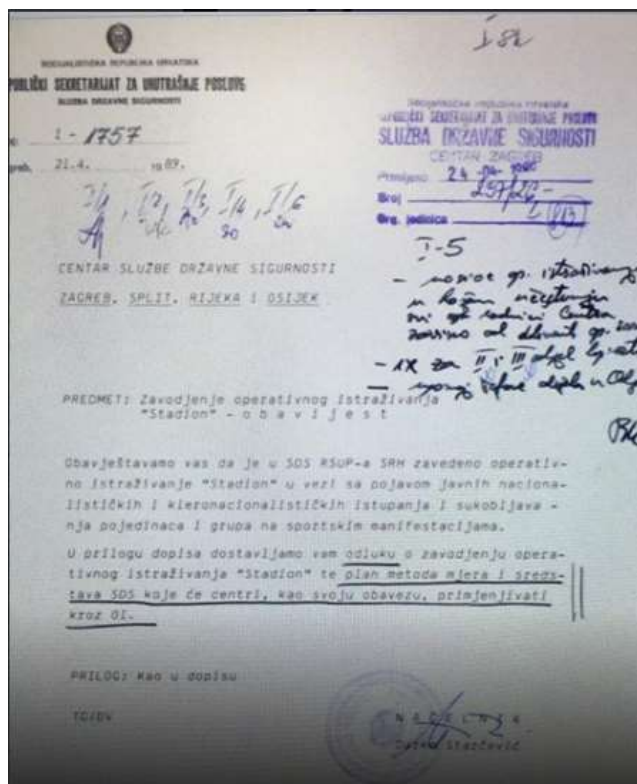
Kada se trebala igrati utakmica između Zvezde i Hajduka u Beogradu, 14. svibnja 1989. godine Torcidaši su na tu utakmicu ušli u vlak u Vinkovcima. Tijekom puta su zaustavili vlak nekoliko puta i radili različite izgrede. Po dolasku u Beograd njih 150 je završilo u stanici SUP-a u Voždovcu. Ondje se milicija na njima izivljavala fizički i psihički te ih je vrijeđala na nacionalnoj osnovi. O tome svjedoči i jedan Torcidaš koji je u svome pismu napisao: „Kada su nas doveli u milicijsku stanicu sve su uveli u hol stanične zgrade, i tu je počelo ono što me više pogodilo od svakog fizičkog maltretiranja. Kada je jedan momak, nemajući kod sebe osobnu kartu, inspektoru pružio pasoš, ovaj mu je odbrusio: „Zar vi iz Hrvatske mislite da ste se već odvojili, pa zato nosite pasoš.“ Ostali milicionari su psovali, prijetili i dovikivali u stilu: „Ustaše, zapamtit ćete vi kada ste vređali Slobodana Miloševića. Zatvorit ćemo vas, neće vas ni Bačvar izvući“. Kada je u Splitu gostovala Crvena zvezda 9. rujna 1989. godine opet je došlo do obračuna Delija i Torcidaša. Prilikom njihovog dolaska dolazi do obračuna kada Delije počinju vrijeđati Torcidaše koji su kamenovali autobus nakon toga. U to se upetljala i milicija, a iz autobusa su Delije uzvikivale: „Mrzim Hajduk i Torcidu, mrzim tebe Marjane, sad sa sekirom u ruci poklaću sve Splićane“, „Ovo je Srbija“ i „Naše more“. Nakon toga autobusi sa Delijama odlaze do stadiona, a jedan od njih zapeo u prometnoj gužvi. Taj autobus su Torcidaši kamenovali. Delije izlaze iz autobusa pa nastaje opća tuča. U ovom navijačkom obračunu bili su uključeni i građani. Ovaj sukob je milicija uspjela zaustaviti upotrebom palica. Kada je utakmica završila Torcidaši se ponovo obračunavaju s Delijama. Obračun je bio na terenu, a milicija ga je opet uspjela zaustaviti (Fijačko, 2017).

Navijači se sve više počinju politički angažirati. Kada je HDZ pobijedio na višestranačkim izborima dolazi do raspada Jugoslavije i dolazi do pobune srpskog stanovništva. Prilikom mnogih utakmica i obračuna Torcidaša s drugim navijačima dolazilo je do milicijskog izivljavanja koja je uvijek štitila navijače Zvezde i Partizana. O tome može posvjedočiti jedan od navijača koji govori: „Prilikom navijačkih putovanja policija je u Kninu uvijek jasno pokazivala svoju pristranost štiteći navijače Zvezde i Partizana, a napadajući i hapseći navijače Dinama i Hajduka, što je dodatno kod navijača stvaralo sliku potlačenosti i neravnopravnosti Hrvata u odnosu na Srbe“. Torcidaši su također bili prisutni tijekom predizbornih političkih skupova, a posebno se ovdje ističe HDZ jer je u svom programu govorio o samostalnosti Hrvatske što su navijačke skupine i htjele. Svoj antikomunistički stav Torcidaši pokazuju i na skupu koji je održan na Rivi povodom Dana oslobođenja Splita 27. listopada 1990. godine. Torcidaši su na skupu pjevali ustaške pjesme te uzvikivali „lupeži“ i „crvena bando“. Milicija

je opet morala intervenirati da ih zaustavi. Politički angažman Torcide se može isčitati i iz raznih grafita koji su se mogli vidjeti po cijelom Splitu. Osim grafita uzvikivali su razne parole, a postavljali su i eksplozivna sredstva pod partizanskim obilježjima i spomenicima. Torcida je na splitsku mladež uvelike utjecala, a njen utjecaj je bio veći od političkog (Fijačko, 2017).

7.2.1. Operacija „Stadion“ – primjer negativnog djelovanja represivnog aparata

Jedan od primjera represivnog djelovanja državnog aparat protiv Torcide je operacija „Stadion“. U toj operaciji Udba (Uprava državne bezbednosti) je uhodila 243 pripadnika Torcide. Pokrenuta je u travnju 1989. godine kada Udba upućuje nižim operativnim razinama koje se nalaze u Zgrebu, Splitu, Osijeku i Rijeci dopis: „Obavještavamo vas da je u SDS RSUP-a SRH (Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske) zavedeno operativno istraživanje ‘Stadion’ u vezi s najavom javnih nacionalističkih i kleronacionalističkih istupanja i sukobljavanja pojedinaca i grupa na sportskim manifestacijama“, slika 10. (Balkanski Navijači, 2019).

Slika 10. Dopis Udbe, https://balkanski navijaci.com/udba-ina-operacija-stadiona-i-pracjenje-torcidas-a/?fbclid=IwAR2Gqeem6u2n2965BkgdabOxWIMQxWBoOX2CDNLGWZ6BKQX-Pdjb40LM8_0

Ovo nije bio prvi put da su se prikupljali podatci takvog tipa pri čemu je Služba u suradnji sa milicijom imala na raspolaganju znatne količine operativnih informacija. Prema dokumentima se može vidjeti da su navijačke skupine praćene od sredine 1980 – ih godina. Navedena operacija vrhunac je napora kojeg je uložio SDS kako bi došli do važnih obavještajnih podataka. Moguće je vidjeti i da je SDS tada navijačke skupine pokušavao povezati s Katoličkom crkvom. Važno je istaknuti da se tijekom 1988. i 1989., a pod utjecajem društvenih i političkih promjena događa sve značajnije okretanje Torcide prema hrvatstvu i domoljublju. Od tada se u navijanju Torcide snažnije isticala nacionalna pripadnost što pokazuju učestala skandiranja „Mi Hrvati“ te isticanje republičke zastave SR Hrvatske.

Kako tvrdi Alborgetti (2022) najviše navijača Torcide je bilo bez visokog stupnja obrazovanja ili onih koji su prekinuli srednjoškolsko obrazovanje. Upravo oni su bili prilagodljivi i bez promišljanja bi eskalirali iz nacionalnog u nacionalističko. Tako je većina njihovih refrena „servirana u paketu“ i radili su to na način kako bi bili prihvaćeni i od strane ostalih gledatelja. Najintenzivnije razdoblje prilikom obrade Torcidaša bilo je nakon što su napali trojicu pitomaca koji su polazili vojno pomorsku akademiju u tadašnjoj Jugoslavenskoj ratnoj mornarici (JRM) u Splitu. Ovaj događaj dogodio se u travnju tijekom 1988. godine kada je petorica Torcidaša pretuklo pitomce. Ovaj događaj je bio okidač da sigurnosne službe u ožujku 1989. godine sastave popis od 243 osobe za koje su bili uvjereni da pripadaju „pravoj“ Torcidi. Izvršen je operativni uvid u djelovanje Torcide te se otkrilo da postoje različite frakcije koje imaju različita razmišljanja vezana za ustrojstvo i djelovanje. One su raspoređene po dobnoj strukturi te svjetonazoru. U jednoj od važnijih su bili uglavnom stariji i deklarirali su kao Hrvati katolici uz čije lobiranje bi često i bili potvrđivani različiti vođe Torcide. U dokumentu Službe državne sigurnosti se spomenulo da su tadašnji vođe Torcide bili Dražen Armanda i Hasan Rasima dok su vođama frakcije Hrvati katolici proglašeni Tonči Prlac i Sovulj Oliver koji su vodili navijanja. Ovo je bila druga jaka frakcija koju je Služba opisala da su bili izrazito neprijateljske orijentacije. Druge pripadnike Torcide nazvali su ustašama jer su nekoliko puta javno izrazili militantno šovinističke i klero-nacionalistička stremjenja. Treća skupina koja je bila najbrojnija činili su stariji maloljetnici, a Služba ih je nazvala huliganima. Oni su bili zaduženi za nabavku te unos pirotehničkih sredstava na utakmice. Određeno nezrelo nacionalističko stremjenje kroz specifično tumačenje određene pojave u njihovoj zemlji, a i širom svijeta. To je npr. bio katolicizam u svijetu, simpatija prema rasističkom te ultra – desničarskom organizacijom na području SAD – a te Zapadne Europe, averzija prema onima koji su pripadali JNA. U skladu s tim su stvorili određenu idolatriju koja se očitovala kroz uzvike „Mi Hrvati“, pjevanje hrvatske

himne, uzvike „IRA – Belfast“, crtanje simbola „Kju Kluks klana“, slušanje rock grupe U2 i Azra čije su tekstove iskoristili da provode svoje ideje (Balkanski Navijači 2019).

Prije nego što su se održavale velike utakmice Torcidaši su se okupljali na području različitih gradskih lokacija pa su tako glavna okupljališta bila Riva u blizini fontane kao i još dva mjesta na području bivše Titove obale. Od tih mjesta pa preko Marmontove ulice te zgrade HNK su dolazili ispred opskrbnog centra. Osim ovih prostora navijači su skupljali i na području parka Matejuška na Savezničkoj obali, parka omeđenog ulicama Mažuranićevo šetalište, Ulice oslobođenja, Sutjeskine ulice, Kupališta Bačvice te Željezničar te mnogim drugim lokacijama. Udba je izvršila istragu za 238 osoba koje su se okupljale na ovom području. Utvrdili su da su se uglavnom bavili zanimanjima za koje je bio potreban niži stupanj stručne spreme i obavljali su slabije plaćene poslove.

Veliki dio članova je boravio ili u tom trenutku boravi u inozemstvu radi rada. Utvrđeno je i da su uglavnom poticali iz manjih mjesta i sela u Dalmatinskoj zagori te je u njihovim obiteljima vladala tradicionalna religioznost. Suprotno ovoj skupini bilo je i članova koji su potjecali iz Meja, Bačvica, Spinuta te Gripa koji su imali dobar materijalni status, a članovi njihovih obitelji su obavljali intelektualne poslove ili su prihode ostvarili tako što su radili u dobro plaćenim selektorima male privrede. U ostalim gradskim područjima bili su stanovnici koji su imali heterogeni sastav i dobar dio generacija koji se nastanio u gradskom području. Stanovništvo koje bilo izvan gradskog područja, Solina i Kaštela, je bio dobro situirano. Iz ovoga se može zaključiti da su pripadnici Torcidi bili „šaroliki“ tj. da su varirali od onih koji su bili siromašni pa do onih koji su bili dobro situirani. U pravilu su imali vrlo nizak stupanj obrazovanja. Sve je veći broj pripadnika Torcide pripadao mlađim generacijama koji su svoju adolescentsku krizu izražavali kroz huliganizam (Alborgetti, 2022).

8. NEODIGRANA UTAKMICA 13.05.1990.

Utakmica koja se trebala odigrati 13.05.1990. godine bila je između Dinama i Crvene zvezde na Maksimiru. Umjesto utakmice na terenu su se navijači međusobno sukobili, a na kraju se umiješala i milicija. U obranu svojih navijača je stao i kapetan Zvonimir Boban koji se sukobio s milicijom, slika 11.

Slika 11. Boban u obrani svojih navijača protiv milicije, <https://www.24sata.hr/sport/pistolje-bio-napunjen-rekli-su-mi-da-pucam-bobanu-u-leda-835132>

Prema navodima tadašnjih novina, nitko nije ni slutio da bi moglo doći do incidenta na utakmici. Crvena zvezda je osvojila prvenstvo, prodane su ulaznice za popunjavanje tek trećine kapaciteta stadiona, a po intervjuima igrača oba kluba utakmica je trebala biti prijateljskog karaktera. Međutim, društveno-politička situacija je bila daleko od idealne pa su se događaji koji su se odvijali na maksimirskom stadionu ipak mogli očekivati. Toga dana su od jutra u Zagreb počeli dolaziti pripadnici navijačke skupine Delije, navijači Crvene zvezde. U policijskim izvještajima zabilježeno je 50 uhićenih navijača Crvene zvezde prije utakmice zbog uništavanja tramvaja, trgovina, te verbalnih i fizičkih obračuna. Oko 2000 gostujućih navijača policija je ispratila do stadiona. Bili su smješteni na južnoj tribini stajanja stadiona Maksimir. Većina pripadnika Bad Blue Boysa, navijača Dinama, bila je smještena na sjevernoj tribini, njih 2000, dok ih je na istočnoj tribini bilo oko 800. Nešto manje od pola sata prije početka utakmice Delije su počele uništavati reklamne panoje iznad sebe, a desetak minuta prije početka probili su ogradu i ušli u prostor za sjedenje na južnoj tribini. Na prostoru južne tribine za sjedenje bilo je nekoliko stotina simpatizera Dinama.

Kada su Delije probile ogradu većina Dinamovih simpatizera počela je bježati prema izlazu, dok se nekoliko njih fizički sukobilo da Delijama. U to vrijeme igrači oba kluba su se zagrijavali na terenu. U televizijskim zapisima se jasno vidjelo, a kasnije i potvrdilo prema policijskim izvješćima da nitko od tadašnje policije i zaštitara koji su osiguravali utakmicu nije reagirao niti poduzeo nešto kako bi se spriječili neredi i uništavanja južne tribine te spriječio kasniji obračun navijačkih skupina. U trenutku nereda na južnoj tribini, pripadnici Bad Blue Boysa na sjevernoj i istočnoj tribini počeli su sukob s milicijom koja im je branila ulazak u teren. Policija je burno reagirala prema navijačima Dinama. Nastala je masovna tučnjava na terenu između Bad Blue Boysa i tadašnje milicije. U obranu navijača Dinama stao je i tadašnji kapetan Zvonimir Boban koji je prilikom zaštite jednog od navijača dobio udarac pendrekom po leđima nakon čega se zaletio prema milicajcu, skočio te ga udario nogom (Čustonja, 2005). Nakon incidenta navijači su sa svojim transparentima ipak uspjeli doći do gostujuće tribine kada su navijači Crvene zvezde, Delije bili odvedeni sa stadiona, slika 12.

Slika 12. Bad Blue Boysi ispod gostujuće tribine pripadnika Delija, osobni izvor.

Igor Grahovac u svom dokumentarnom filmu (riječ o filmu "Nedjelja 13.") navodi kako se sve dogodilo spontano. Film je snimljen na temelju razgovora sa sugovornicima koji su bili članovi milicije, obje navijačke skupine, političkim akterima te pripadnicima Službe državne bezbednosti. Svi oni su se složili oko jedne stvari, a to je da je sve krenulo spontano i da sukob nije prethodno dogovoren između navijačkih skupina. Na arhivskim snimkama se može vidjeti koliko su obje strane bile „nabrijane“. Mnogi smatraju da je događaj izrežirao srpski predsjednik Slobodan Milošević (Izvor: <https://www.vecernji.hr/vecernji60/neodigranom-utakmicom-dinamo-zvezda-zapoceo-je-domovinski-rat-1338488>). Jedan od argumenata koji ide u prilog toj tezi je i činjenica da je u delegaciji Crvene zvezde kao službena osoba bio ratni zločinac Željko Ražnjatović-Arkan.

9. ZAKLJUČAK

Na temelju napisanog može se zaključiti kako položaj različitih naroda u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji nije bio jednak za sve. Srpski političari su Hrvatima i ostalim narodima nametali svoj jezik, obilježja, kulturu. Nacionalno osviješteni političari, ali i sportski djelatnici pokušavali su se izboriti za jednakost, međutim velika većina pokušaja bi bila unaprijed osuđena na propast zbog represivnog aparata i rigoroznih mjera kojima su se kažnjavali i najmanji odmaci od *bratstva i jedinstva*. Vlast bi prisilno gušila takve pokušaje, a

vođe kažnjavala i zatvarala. Slično stanje bilo je i u sportu. Politički utjecaj se odrazio i na nogomet. Utakmice su bile namještane, a sudci potkupljivani. Također su se pojavljivala i nova pravila koja bi najčešće bila u funkciji ostvarivanja zacrtanih političkih ciljeva. Unatoč situaciji koja je generalno bila nepovoljna za bilo kakvo domoljubno i antikomunističko djelovanje hrvatski klubovi su ostvarivali zapažene rezultate i na domaćem, ali i međunarodnom planu. Dinamo je 1967. godine osvojio Kup velesajamskih gradova. S druge strane, u domaćem prvenstvu, za vrijeme SFRJ Dinamo i Hajduk su kombinirano osvojili 11 naslova prvaka, 16 naslova pobjednika kupa te 17 osvojenih 2. mjesta. Ovakvi rezultati hrvatskih klubova zasigurno nisu odgovarali velikosrpskoj politici. Iako su hrvatski klubovi, a prije svega Dinamo i Hajduk u radu prikazani kao uspješni sportski kolektivi, navedeni su i primjeri u kojima je vidljiv utjecaj politike na tadašnji sport.

Značajno područje u kojemu je politika još intenzivnije djelovala sa svojim represivnim aparatom su navijači Dinama (BBB) i Hajduka (Torcida), odnosno društvene skupine koje su javno izražavale nezadovoljstvo politikom, političarima ili režimom zbog čega su često bili pod posebnim mjerama. Primjeri koji su obrađeni u ovom diplomskom radu je i nikada odigrana utakmica Dinama i Crvene zvezde kada je došlo do sukoba navijača zbog međunacionalne netrpeljivosti i društveno političkog konteksta toga vremena i „Operacija Stadion“ kao primjer represivnog djelovanja državnog aparat protiv Torcide.

10. LITERATURA

- Alborgetti, I. (27. svibanj 2022). *Demografija Torcide: siromašni kvartovi, ljudi sa sela, neobrazovani*. Express. <https://express.24sata.hr/life/tajni-dosjei-o-torcidi-i-bbb-u-iz-sefa-udbe-22022>.
- Babić, Finka i Moguš (1971). *Hrvatski pravopis*. Zagreb (1990). Školska knjiga.
- Birtić, T. (1997). *Krvavo plavo*. Zagreb: Vlastita naklada
- Čustonja, Z. (2005). Escalation of violence at the Maksimir stadium in 1990—the beginning of war in ex-Yugoslavia?. U D. Milanović i F. Prot (ur.), *4th International Scientific Conference on Kinesiology: Science and profession-challenge for the future: proceedings book* (str. 764).
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika Na URL „Demografija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“. (n.d.). (30 listopada 2022). U Wikipedia. Na URL https://bs.wikipedia.org/wiki/Demografija_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije#Popis_stanovni%C5%A1tva_1971.
- „Dinamo – pobjednik kupa velesajamskih gradova 1967,,. (06. rujna 2017.) (n.d.). U Stickerpedia.hr. Na URL <http://stickerpedia10.blogspot.com/2017/09/dinamo-pobjednik-kupa-velesajamskih.html>
- Erceg Matijašević, I. (13. svibanj 2015). Što se, zapravo, dogodilo tog povijesnog 13. svibnja 1990. na Maksimiru?. Na URL <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/sto-se-zapravo-dogodilo-tog-povijesnog-13-svibnja-1990-na-maksimiru-20150513/print> (14.06.2023)
- Fijačko, M. (2017). *Uloga navijačkih skupina u rušenju Jugoslavije i Domovinskom ratu* (diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji.
- Frntić, F. (1971). 25 godina djelovanja Nogometnog kluba „Dinamo“ Zagreb. *Povijest sporta*, 2, 5, str. 447–449.
- Wikipedia (n.d.), GNK Dinamo Zagreb Klupski uspjesi, Na URL https://hr.wikipedia.org/wiki/GNK_Dinamo_Zagreb#Klupski_uspjesi - (16.06.2023)
- Grahovac, I. (20.5.2016.). Nedjelja 13. / Dinamo - Crvena Zvezda 13.05.1990. (Cijeli film) [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=4d8Rw2kp160>
- Hrvatsko proljeće. Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (2021). Na URL <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26516> (13.06.2023)
- Jill Irvine - Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije (Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku, Vol. 2 No. 7, 2011. str, 28÷37), Na URL <https://hrcak.srce.hr/file/259213> (15.06.2023)

- Jugoslavija (28. studeni 2022.). U Enciklopedija.hr. Na URL <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463> (14.06.2023)
- Junaci, R. (02. svibanj 2022). 40 godina prošlo je od tih dana ponosa i slave, kao da je bilo jučer. Na URL <https://www.vecernji.hr/sport/proslo-je-40-godina-od-dana-ponosa-i-slave-a-kao-da-je-bilo-jucer-1583156/galerija-509187?page=1> (14.06.2023)
- Klarić, D. (13.lipanj 2018). Proljeće u kojem je eksplodirao potiskivani nacionalni nabo. *Večernji list*, str. 3.
- Klub. (02.05.2017. godine) GNK Dinamo Zagreb. SJEĆANJE. Na URL [https://gnkdinamo.hr/hr/Novosti/Clanak/proslo-je-35-godina-od-dinamova-proljeca-1982-\(12.06.2023\)](https://gnkdinamo.hr/hr/Novosti/Clanak/proslo-je-35-godina-od-dinamova-proljeca-1982-(12.06.2023))
- Klub. (20. rujan 2022.). U GNK Dinamo Zagreb. Na URL www.gnkdinamo.hr
- Kovačić, D. (2018). Politički i društveno važni problemi i teškoće jugoslavenskoga nogometa 60-ih i početkom 70-ih godina XX. stoljeća. *Časopis za suvremenu povijest*, 50(3), 535-556.
- Kovačić, D. (2019). *Hrvatski nogomet u doba cara, kralja, poglavnika i maršala*. Zagreb: Agram
- Lalić, D. (1995). Bad Blue Boys i Torcida. *Erasmus-časopis za kulturu demokracije*, 10, 51-55.
- Lalić, D. (2011). *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: Profil multimedija
- Marković, J. (15 rujan 2015). 09. 1985. Hajduk – Metz 5: 1. Na URL <https://hajdukiportal.hr/18-rujan-1985-g-hajduk-metz-5-1/> (12.06.2023)
- Milat, K. (2022). *Hrvatsko proljeće u Dalmaciji* (diplomski rad). Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Milinović, Z. (13. svibanj 2020). Domovinski rat počeo je na Maksimiru: Dinamo – Crvena zvezda 13.5.1990. *Večernji list*, str. 21.
- Mills, R. (2018). *Nogomet i politika u Jugoslaviji : sport, nacionalizam i država*. Zagreb: Profil.
- Nogomet. (30. siječanj 2023). u Enciklopedija.hr. Na URL <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43997> (15.06.2023)
- Popis stanovništva 1991. u SFRJ. U Wikiwand. Na URL https://www.wikiwand.com/sh/Popis_stanovni%C5%A1tva_1991._u_SFRJ (13.06.2023)
- Posljednje finale kupa velike Jugoslavije. Na URL <http://www.strategija.org/posljednje-finale-kupa-velike-jugoslavije/> (15.06.2023)
- Prnjak, H. (1997). *Bad Blue Boys – prvih 10 godina*. Zagreb: Marjan express.

- Radan, Ž. (1970). Počeci nogometnog sporta u Hrvatskoj i osnivanje Hrvatskog športskog saveza. *Povijest sporta*, 1(2), 102-131.
- Radelić. Z. (2006). *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1990. od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga
- Timeline. (24. rujan 2022.). U 1982 GNK Dinamo Zagreb. Na URL <https://1982.gnkdinamo.hr/> - (13.06.2023)
- Tolić, M. (2021). Pitanje hrvatske državnosti i prava na samoodređenje i odcjepljenje u Jugoslaviji (1918.–1991.). *Obnova, časopis za kulturu, društvo i politiku*, 15(1), 15-66.
- Udbina operacija “Stadion” i procjene Torcidasa. (27. rujan 2019.). U *Balkanski Navijači*. Na URL https://balkanskinavijaci.com/udba-ina-operacija-stadiona-i-pracenje-torcidasas/?fbclid=IwAR2Gqeem6u2n2965BkgdabOxWIMQxWBoOX2CDNLGWZ6BKQX-Pdjb40LM8_0 - (13.06.2023)
- Večernji list (07. 08 2010). *Hajduk je u 80'im i 90'im pobijeđivao jaki HSV, Tottenham...* Na URL <https://www.vecernji.hr/sport/hajduk-je-u-80im-i-90im-pobijedjivao-jaki-hsv-tottenham-176034>

11. POPIS SLIKA

- Slika 1.: Postotni udio različitih nacija u ukupnom stanovništvu SFRJ prema popisima 1948, 1971. i 1991. godine 6
- Slika 2. Časopis Telegram u kojemu je izašla Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, <https://www.matica.hr/kolo/314/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika-20681/> 8
- Slika 3. Prva nogometna ekipa, <https://www.gnkdinamo.hr/hr/Klub/Povijest#Menu> 11
- Slika 5. *Dinamova ekipa 1967. godine*, <http://stickerpedia10.blogspot.com/2017/09/dinamo-pobjednik-kupa-velesajamskih.html> 12
- Slika 4. Prva momčad Hajduka, <https://hajduk.hr/povijest/1911-1920> 14
- Slika 6. *Dinamova zlatna momčad*, <https://sportklub.hr/blog/goran-stojanovic/a111513-Dinamovci-jeste-li-sigurni-da-znate-sastav-iz-and3982/> 19
- Slika 7. Hajdukova ekipa iz 1985. godine, <https://hajduk.hr/eng/history/1981-1990> 22
- Slika 8. Maskota Bad Blue Boys – a, <https://www.badblueboys.hr/bad-blue-bad-blue-boys/24>
- Slika 9. *Logo Torcida*, <https://worldvectorlogo.com/logo/torcida-split> 26
- Slika 10. *Dopis Udbe*, https://balkanskinavijaci.com/udba-ina-operacija-stadiona-i-pracenje-torcidas/?fbclid=IwAR2Gqeem6u2n2965BkgdabOxWIMQxWBoOX2CDNLGWZ6BKQX-Pdjb40LM8_0 29
- Slika 11. *Boban u obrani svojih navijača protiv milicije*, <https://www.24sata.hr/sport/pistolj-je-bio-napunjen-rekli-su-mi-da-pucam-bobanu-u-leda-835132> 32
- Slika 12. *Bad Blue Boysi ispod gostujuće tribine pripadnika Delija*, osobni izvor. 33